TÉZISEK

Szigetvári Péter

VC Phonology: a theory of consonant lenition and phonotactics

című doktori disszertációjához

ELTE/MTA

1 · 9 · 9 · 9

A disszertáció a VC fonológia (Dienes—Szigetvári 1999) első nagyobblélegzetű bemutatása. A cél egy a mássalhangzó-gyengülést magyarázó elmélet kidolgozása, és eközben — mivel a dinamikus hangváltakozások és a statikus, a hangeloszlást szabályozó megszorítások okai (legalábbis részben) azonosak — a lehetséges és lehetetlen mássalhangzó-kapcsolatok magyarázata.

1. A lefolytatott vizsgálat módszerei

A tudományos elméletek alapja, hogy nem feltételeznek a szükségesnél többet. Ennek értelmében igyekszem a vizsgált objektumot, a fonológiai ábrázolást a lehető legjobban lecsupaszítani, elvetve mindazt belőle, ami nem feltétlenül szükséges. Az alapvetően heurisztikus módon megállapított szerkezetek mellett és a korábbi elképzelések ellen közismertebb és néhány kevésbé ismert fonológiai jelenség elemzésével érvelek. A másik alapelv, amelyhez tartom magam, az, hogy a fonológiai események monotónok, azaz a fonológiai ábrázolás részei nem semmisülnek meg.

2. Az előzmények*

Az értekezés a következő állításokat fogadja el kimerítő indoklás nélkül: (i) a beszédfolyam mennyiségi és minőségi jellemzőit el kell különíteni, (ii) a minőségi jellemzőket egyértékű fonológiai jegyekkel kell ábrázolni.

2.1. Az autoszegmentális ábrázolás és a dallamelemek

A kiindulópontként elfogadott egyik feltételezés az AUTOSZEGMENTÁLIS modellé, az, hogy a beszédfolyam ábrázolásában a mennyiségi és a minőségi jellemzőket külön kell megjeleníteni, az előbbit a HANGVÁZon, az utóbbit pedig a különböző DALLAMTENGELYeken. A hangváz pontjait egy-egy időpontnak, míg a dallamelemeket egyfelől az adott időpontban elhangzó akusztikus jelnek, másfelől a beszédképző szerveknek küldött, az adott időpontban végrehajtandó utasításnak képzelhetjük. Ennek az elkülönítésnek akkor van értelme, ha a két halmaz, a hangváz itt $\times$-szel jelölt pontjai és az itt görög betűkkel jelölt dallamelemek között nem csak egy az egyhez hozzárendelést tételezünk fel, mint az (1a)-ban, hanem az (1b—f)-beli többi lehetőséget is.

(1)
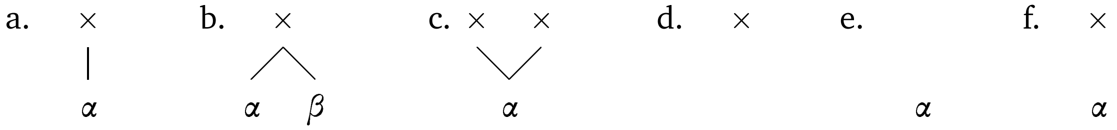

Az (1b)-ben ábrázolt helyzet szükségessége nyilvánvaló: hacsak nem felbonthatatlan egységként kezeljük az összes hangot (egy ilyen nézetnek Trubeckoj óta nem sok esélye van), fel kell tennünk, hogy a hangváz egy-egy pontjához egyszerre több dallamelem kapcsolódik, és együtt alkotják az adott időpontban megjelenő hangot. Az (1c) a

* Az itt ismertetett elképzelések forrásait az értekezés hivatkozásjegyzéke tartalmazza.

hosszú hangok (pl. oː, tː) bevett ábrázolata. Izgalmasak viszont az (1d—f)-ben bemutatott helyzetek: az első olyan vázpontot ábrázol, amelyhez nem tartozik dallamelem, a második egy vázpont nélküli (ún. LEBEGŐ) dallamelem, az utolsó ábrázolatban vázpont is, dallamelem is van, csak éppen az őket összekötő vonal hiányzik. Ezek a lehetőségek mind következnek az autoszegmentális modellből, a kérdés az, hogy ezzel nem teljesít-e túl az elmélet, olyan dolgokat is lehetővé téve, amelyeket a tények nem tesznek szükségessé. A túlteljesítés egy elmélet szempontjából nem szerencsés dolog, mert csökkenti az elmélet magyarázó erejét, az így nem képes megjósolni bizonyos jelenségek nemlétét. Az alábbiakban példákat fogok mutatni az összes (1)-beli ábrázolat hansznosságára.

Feltételezzük, hogy a fonológiai ábrázolás értelmezése úgy történik, hogy az egyes vázpontokat sorravéve megvizsgáljuk, milyen dallamelemeknek kell azon a ponton elhangzani. Ekkor az (1e)-ben bemutatott ábrázolás-szakasz értelmezetlen marad, hiszen nincsen vázpont, az (1d)- és az (1f)-beliek értelmezése viszont attól függ, hogy hogyan is képzeljük a dallamelemeket. Háromféle nézet merült fel: a hangfolyamot minőségi szempontból többértékű (más szóval skaláris), kétértékű (bináris) és egyértékű (unáris) jegyekkel ábrázolhatjuk. Tegyük fel, hogy a háromféle jegytípus közül ábrázolásunk csak egyfélét tartalmaz, hiszen ez az elméletileg kívánatos helyzet, hacsak a tények nem szorítanak másra. A többértékű jegyek túlteljesítése nyilvánvaló: a természetes nyelvek hangjai leggyakrabban egy-egy tulajdonsággal vagy annak hiányával jellemezhetőek. A zöngésség például vagy része egy hangnak, vagy nem, nem szokott helyzet az, hogy a fonológia számára észlelhető módon legyen zöngétlen, kicsit zöngés és nagyon zöngés egy hang valamely nyelvben. A dallamnak többértékű jegyekkel való rögzítését tehát elvethetjük. A két- és egyértékű jegyek közül az elmélet egyszerűsége ismét az utóbbiak mellett szól: ezek mind jelölésükben — egy egyértékű jegy egy dologból áll, míg egy kétértékű kettőből, a jegyből és értékéből —, mind teljesítési képességükben — minthogy az kisebb — kívánatosabbak. Az egyértékű jegyekkel való kódolás sajátossága, hogy két minimálisan különböző hang ábrázolata abban tér el, hogy az egyiket eggyel több jegy határozza meg, mint a másikat. Vessük össze a (2) két felét.

(2) a. $\{+F, +G, +H\}$ b. $\{F, G, H\}$
$\{+F, +G, -H\}$ $\{F, G\}$

(2a) és (2b) ugyanazt a két hangot ábrázolja, amelyek egymástól H tulajdonságban különböznek. Láthatjuk, hogy a (2a)-beli kétértékű-jegyes elemzésben a két hangot ugyanannyi dallamelem határozza meg, míg a (2b)-beli egyértékű-jegyesben az utóbbit eggyel kevesebb. Ebből két érdekes következmény fakad: egyfelől lesznek egyetlen jegyből álló hangok, amelyekben az egyetlen jegy maga lesz a hang. Tehát a dallamelemek valójában nem elvont konstruktumok, hanem hangok. Másfelől egy egyjegyű hanggal a kétjegyűek mellett egy olyan hang is szembenáll, amely egyetlen dallamelemet sem tartalmaz. Ez maga az (1d)- (és (1f)-)beli ábrázolat. Vagyis értelmezhető az üres vázpont is, akusztikai megfelelője a legjelöletlenebb magán-, ill. mássalhangzó.

2.2. A szótagszerkezet

A fonológiai ábrázolatok a hangváz „alatt” tehát a dallamelemek halmazait tartalmazza — ezeket ezentúl egyértékű jegyeknek fogjuk képzelni —, amelyeket vonalak kötnek ahhoz/azokhoz a vázpont(ok)hoz, amelyeken értelmeződnek. A hangváz „felett” találjuk a prozódiai szerkezet elemeit. Jelen vizsgálódásunkban ezt a tartományt most a szótagszerkezetre korlátozzuk, kizárva a magasabb szinteket, úm. láb, fonológiai szó, stb. A hagyományos szótagszerkezetet, amelyet a (3)-ban mutatok be, számos ponton metszette vissza az elmúlt évtizedek fonológia-elmélete.

(3)

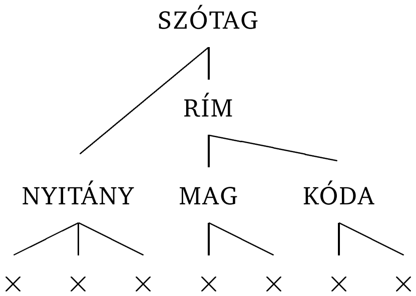

A nyelvelméletben elterjedt binaritásra való törekvésnek a nyitány háromfelé ágazása esik elsősorban áldozatul. A kóda, mint összetevő létét is támadás éri, és ugyanez történik a szótag összetevővel. Ezeknek a lépéseknek az oka az, hogy ritkán, sarkítottabban fogalmazva sohasem elkerülhetetlen az utalás ezekre a csomópontokra. A visszametszett szótagfát, ami megegyezik a kormányzás fonológia legkiterjedtebb szótagfájával, a (4) mutatja be.

(4)

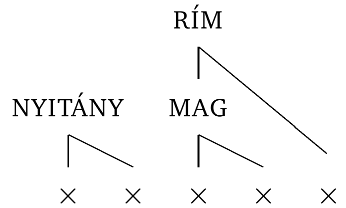

A szótagvégi mássalhagzó feltételezésének szükségessége mellett felsorakoztatható jelenségek — a könnyű és nehéz szótagok megkülönböztetése, a zárt szótagbeli rövidülés, a szomszédos hangokkal való viszonya — mindegyike magyarázható ennek a mássalhangzónak a rím összetevőbe sorolása nélkül is, azaz a rím nevű összetevő is felszámolható. Ha a megmaradó nyitány és mag elágazósságát is tagadjuk — ami mellett szintén sorakoztathatók fel érvek —, akkor a lehető leglecsupaszítottabb prozódiai szerkezetet kapjuk, olyant, amelyen nyitányok és magok egymást szigorúan váltva következnek. Ezen a ponton érdemesnek tűnik az előbbit C-vel (*consonans*), az utóbbit V-vel (*vocalis*) jelölni, és egyúttal ezzel a két jellel felváltani a hangváz $\times$-eit. Az eredmény egy olyan hangváz, amelyen váltakozva következnek a C és V pontok, amint az (5) mutatja.

(5) . . . C V C V C V C . . .

Természetesen az itt vázolt út csak abban az esetben járható, ha megengedjük, hogy a hangváz bizonyos pontjai üresen maradjanak, hiszen nyilvánvaló, hogy a felszínen léteznek egymást követő mássalhangzók (pl. *kotta*) és egymást követő magánhangzók (pl. *nóta,* ahol az *ó* ábrázolása az (1c) szerinti, vagyis egy két vázpontot felölelő *o* dallam). A két esetet a (6) mutatja be. (Az üres vázpontokat — amelyekhez nem kötődik dallamelem — kisbetű jelzi.)

(6) a.

C	V	C	v	C	V*
k	o		t		ɒ

b.

C	V	c	V*	C	V
n		o		t	ɒ

Nehézséget okoz ugyanakkor, hogy fentebb arra a következtetésre jutottunk, hogy dallamelemhez nem kötött vázpont is értelmezhető a legjelöletlenebb magán-, ill. mássalhangzóként. Ha szeretnénk megtartani a (6)-beli minimális „szótagszerkezetet”, akkor meg kell oldanunk, hogy némely üres vázpontok ne értelmeződjenek, maradjanak némák. Ezt a feladatot a kormányzás fonológiában az ÜRES KATEGÓRIA ELVE végzi el, amely szerint nem értelmeződik az olyan üres vázpont, amely (i) alaposan van kormányozva, (ii) a hangváz végén van, (iii) két, egymással kapcsolatban lévő vázpont között van. Az ALAPOS KORMÁNYZÁSnak három feltétele van, (i) a kormányzónak és a kormányzottnak szomszédosaknak kell lenniük (saját vetületükön, vagyis egy kormányzó és egy kormányzott V vázpont között lehet egy C vázpont, mivel az előbbiek kivetülnek az ún. magvetületre), (ii) a kormányzónak magának értelmezve kell lennie, (iii) a kormányzó és a kormányzott között nem lehet egy másik kormányzási tartomány.

Mindezek értelmében a (6)-beli ábrázolatok üres vázpontjai értelmezetlenek maradhatnak, mert a V*-ként jelölt vázpont mindkét esetben eleget tesz a feltételeknek és alaposan kormányozza őket. Az Üres Kategória Elve és az alapos kormányzás meghatározása sajnos nem teljesen felel meg az egyszerűség kritériumának: mindkettő egymással össze nem függő önkényes állításokat tesz.

2.3. Mássalhangzógyengülés-elméletek

A fonológiai események jelentős része megragadható a gyengülés/erősödés fogalmaival, ezért érdemes ezeket magyarázó elméletek megalkotásával foglalkozni. Elterjedt elképzelés, hogy a gyengülés oka a gyengülő hangot tartalmazó vázpont JOGOSÍTVÁNYának a csökkenése. A fonológiai események monotónságának megőrzésére használható eszköz a jogosítványok rendszere: az ábrázolás olyan részei, amelyek nincsenek, vagy nem megfelelő erősséggel vannak jogosítva, nem értelmeződnek ugyan, de az ábrázolásnak részei maradnak, nem tűnnek el. Az elméletek egy csoportja elfogadja a FONOLÓGIAI JOGOSÍTÁS ELVÉt, amely kimondja, hogy a hangváz minden pontjának jogosítva kell lennie. Egy adott fonológiai tartomány (mondjuk szó) hangvázának pontjai egymást jogosítják, az így létrejött jogosítási útvonal elején egy olyan vázpontot találunk, amely nincsen jogosítva — ez lesz a tartomány feje. Ahogy haladunk lefelé a jogosítási útvonalon, egyre kevésbé jogosított pontokat találunk, amelyek egyre inkább hajlanak a gyengülésre. Egy unáris dallamelemekkel dolgozó elméletben a gyöngülést a dallamelemek lekapcsolódásával modellezhetjük, azt mondhatjuk tehát, hogy a csökkenő jogosítvánnyal rendelkező vázpontok nem képesek annyi dallamelemet magukhoz kapcsolni, ami által csökken a különbözésre való képességük is.

Egy ettől némileg eltérő elmélet szerint a gyengülést nem csak a jogosítványok csökkenése okozza, hanem a már korábban megismert kormányzottság is. Ez utóbbi erő nyilvánvalóan hat egy vázpont értelmezésére, mint láttuk, képes azt például elnémítani. Feltételezzük, hogy egy V pont csak akkor képes jogosítani (dupla nyíl) és kormányozni (tompa nyíl), ha értelmezve van fonetikailag, egyébként nem, (7c—d), továbbá, hogy egy V pont az őt közvetlenül megelőző V pontot kormányozza, ha az üres, (7a), ha viszont az teli, akkor a kettőjük között levő C pontot kormányozza, (7b).

$$
(7)\quad
\text{a.}\ \begin{array}{ccc} \mathrm{v} & \mathrm{C} \Leftarrow & \mathrm{V} \\ & | & | \\ & \beta & \gamma \end{array}
\qquad
\text{b.}\ \begin{array}{ccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} \Leftarrow & \mathrm{V} \\ | & | & | \\ \alpha & \beta & \gamma \end{array}
\qquad
\text{c.}\ \begin{array}{ccc} \mathrm{V} & \mathrm{C} & \mathrm{v} \\ | & | & \\ \alpha & \beta & \end{array}
\qquad
\text{d.}\ \begin{array}{cccc} \mathrm{C} & \mathrm{v} & \mathrm{C} & \mathrm{V} \\ | & & | & | \\ \beta & & \gamma & \delta \end{array}
$$

Ezekkel a feltételezésekkel a (7)-beli, β-t tartalmazó C pontokra a következő jóslatokat tehetjük: C_V helyzetben, (7a), nem várunk gyengülést, mert itt jogosítva van és nincs kormányozva. Magánhangzók között, (7b), kormányozva van, ezért gyengül, szó végén (ahol egy üres — és ezért az Üres Kategória Elve által némának maradni engedett — v pont követi, (7c)), valamint mássalhangzó előtt, (7d), pedig azért kell gyengülnie, mert nincs jogosítva. Hogy magyarázza a szóeleji gyengülés ritkaságát, az elméletnek fel kell téteteleznie, hogy minden szó egy üres cv párral kezdődik, amelynek v pontja „megmenti" a szóeleji mássalhangzót a kormányzástól, a (7a)-beli ábrázolatot előállítva. Összefoglalva: az elmélet a gyengülésnek ellenállónak jósolja a $\left\{\begin{smallmatrix}\mathrm{C}\\ \#\end{smallmatrix}\right\}\_$ helyzetű mássalhangzókat és gyengülésre hajlónak egyfelől a V_V helyzetűeket, mert kormányozva vannak, másfelől a $\_\left\{\begin{smallmatrix}\mathrm{C}\\ \#\end{smallmatrix}\right\}$ helyzetűeket, mert nincsnek jogosítva. (Mivel az utóbbi képlet a hagyományosan kódának mondott helyzetet írja le, a $\left\{\begin{smallmatrix}\mathrm{C}\\ \#\end{smallmatrix}\right\}\_$ helyzetet, és ebből az egész elméletet nevezzük KÓDATÜKÖRnek.) Nem mond ugyanakkor az elmélet semmit arról, hogy miért tapasztalunk másféle gyengülést a kormányzott, mint a jogosítatlan helyzetben.

3. Az új eredmények

A CVCV hangvázat alkalmazó elméleteknek nehézséget okoz, hogy az összes a felszínen egymással szomszédos magán-, ill. mássalhangzót tartalmazó hangfolyamszakaszt a hangvázon azonos módon tud csak ábrázolni, az előbbit egy VcV, az utóbbit egy CvC vázpontsorozattal. A tények ugyanakkor azt mutatják, hogy sok nyelvben — az angol mindenképpen ezek közé tartozik — nem elég, ha a közbüleső üres pontot sikerül elnémítani, mivel többféle VV és többféle CC kapcsolat különíthető el. Más CC kapcsolatokat találunk például szó elején (pl. *tr,* ezek a NYITÁNY-KAPCSOLATok), másokat szó végén (pl. *rt,* ezek a KÓDA-KAPCSOLATok), míg megint másokat csak szó belsejében (pl. *tk,* ezek az ÁLKAPCSOLATok). A zártszótagbeli rövidség is csak a CC kapcsolatok egy fajtája — a kóda-kapcsolatok — előtt jellemző, a többiek előtt nem. Bizonyos nyelvekben (pl. a magyarban és az angolban) a mássalhangzók gyengülése kapcsolatban van az őket követő magánhangzó hangsúlyosságával is — jóllehet magánhangzók között van —, nem gyengül a V_V́ helyzetű mássalhangzó.

3.1. Alapfogalmak: C, V, kormányzás, jogosítás

Az értekezés a mássalhangzók gyengülésének két fajtáját különbözteti meg. Az egyik esetén a mássalhangzónak a zörejessége csökken, zengőbbé válik (pl. t > d, t > ɾ, d > n, t > s, s > ɾ) — nevezzük ezt MAGÁNHANGZÓS GYENGÜLÉSnek —, ez jellemzően V_V helyzetben történik. A második esetén a képzési helye vagy a gégefő-tulajdonságai vesznek el, debukkalizálódik, foghanggá válik vagy delaringalizálódik (pl. t > ʔ, s/f > h, ʎ > l, d > t, t^h > t) — nevezzük ezt MÁSSALHANGZÓS GYENGÜLÉSnek —, ez jellemzően szó végén és mássalhangzó előtt történik.

Nem új gondolat, hogy a hangváz pontjainak fonetikai értelmezésében nem csak a dallamelemeknek, hanem a prozódiai szerkezetnek is szerepe van. Ugyanaz a dallamelem halmaz mást jelent a szótag közepén és mást a peremén (pl. itt i-t, ott j-t). A prozódiai szerkezetet a VC fonológia az egymást váltó C és V pontokká csupaszítja: a feladat tehát a C-nek és a V-nek jelentést adni. Azonosítsuk a C mássalhangzósságát a NÉMASÁGgal, a V magánhangzósságát a HANGOSSÁGgal. Ennek következtében egy üres C pont némaságáról nem kell gondoskodni, az természetéből következően néma marad. Nem így egy üres V pont: ennek alaptulajdonsága, hogy hangos, az elnémulása csak külső hatás következménye lehet. A C pontok természetükből fakadó némaságának következménye az, hogy a legközönségesebb mássalhangzók, a zárhangok, mind tartalmaznak egy néma pillanatot a zár feloldását közvetlenül megelőzően.

A KORMÁNYZÁSnak két évtizedes fonológia-elméletbeli pályafutása során számos különböző hatást tulajdonítottak. Ezek közül itt csak az alapos kormányzás már említett rontó hatását használjuk fel. Emlékeztetőül: az alapos kormányzás némítja el a (6)-beli *kotta* üres v és a *nóta* üres c pontját. Tegyük fel, hogy a kormányzás hatása nem az, hogy elnémít egy vázpontot — hiszen erre a C pontok esetén, az új értelmezésük szerint amúgy sincsen szükség —, hanem az, hogy tönkreteszi a kormányzott vázpont természetéből következő tulajdonságait. Ennek értelmében egy kormányzott V pont természetes hangosságát, egy kormányzott C pont természetes némaságát veszti el, amikor kormányzás éri. Azaz, a kormányzás nem az általa megtámadott vázpont dallamelemeinek lekapcsolódását idézi elő, hanem magának a vázpontnak a természetes tulajdonságát, némaságát/mássalhangzósságát vagy hangosságát/magánhangzósságát, változtatja meg.

A JOGOSÍTÁS feladata egy CVCV hangvázakkal dolgozó elméletben megszűnik, hiszen (a hangvázon) nem állhatnak elő olyan mássalhangzó-torlódások, amelyek feloldását ez az erő kényszerítené ki. Alább fogjuk látni, miért érdemes mégis feltételeznünk azt, hogy jogosítási kapcsolat létezik vázpontok között. A következménye viszont a korábbi elméletek által feltételezettel azonos: a jogosított vázpont jobban meg tudja tartani a hozzá kapcsolódó dallamelemeket. A jogosítás is, a kormányzás is irányított és helyi jellegű hatások. A kormányzó, ill. jogosító vázpont a kormányzott, ill. jogosított vázponttól mindig jobbra, és mindig közvetlenül utána áll. (Ez úgy értendő, hogy ha V V-t vagy C C-t kormányoz vagy jogosít, akkor köztük lesz *egy* C, ill. V vázpont.)

Az összes lehetséges helyzetet a (8)-ban láthatjuk.

(8) a. C V   b. C⟸V   c. v C V

d. V c V   e. C v C   f. C V C

A (8a—c) helyzeteket már bemutattam a (7)-ben. A (8d—f) helyzetek a VC fonológia újításai. A (8f) ábrázolat a nyitány-kapcsolatok viselkedésének magyarázatára tett javaslat, amelyre alább még visszatérek. A (8d—e)-ben a közrezárt vázpont szükségszerűen üres, szakkifejezéssel EL VAN TEMETVE, mindkét szerkezet egy-egy SÍRt alkot. A (8d) ábrázolattal jelölhetjük a hosszú magánhangzókat és a kettőshangzókat, a (8e)-vel a hosszú mássalhangzókat és a kóda-kapcsolatokat. Az eltemetett vázpontok a kormányzottakhoz hasonlóan viselkednek—ezeket nevezzük HALOTTAKnak—: a hosszú magánhangzókban/kettőshangzókban eltemetett c nem néma, a hosszú mássalhangzókban/kóda-kapcsolatokban eltemetett v nem hangos. Erre a feltételezésre azért van szükség, mert kóda-kapcsolatok szó végén is előfordulnak, ahol a (8c) mintájú kormányzás nem némíthatja el a v-t. A sírok másik tulajdonsága, hogy két sír nem érhet egybe. Ez kizárja a (9)-ben ábrázolt háromszoros hosszúságú magán, ill. mássalhangzókat.

(9) a. V c V c V   b. C v C v C

α β

Visszatérve a (8c) esetre, az angol hangkivetés szabályszerűségei arra mutatnak, hogy a legcsekélyebb mértékben hangsúlyos magánhangzó sem képes az őt megelőző V pontot kormányozni, ilyen helyzetben ugyanis nem fordul elő ez az esemény: pl. *Lancelot* ˈlɑːnsələt → ˈlɑːnslət, de ˈlɑːnsəlɒt ↛ *ˈlɑːnslɒt; *séparate* ˈsepərət → ˈseprət ’elkülönített’, de *séparàte* ˈsepəreɪt ↛ *ˈsepreɪt ’elkülönít’. Ennek magyarázatára nem elégséges a metrikus fonológia hangsúly-ütközést tiltó megszorítása—hogy, ti. két hangsúlyos szótag kerülne egymás mellé—, mert két hangsúlytalan szótag esetén sem történik meg a hangkivetés: pl. **hùllabǿlóo* ’felzúdulás’, **mèthodǿlógical* ’módszertani’. Ezért szükség van egy nyelvsajátos megszorítás önkényes kimondására, mely szerint a kormányzás nem hatolhat bele más hangsúly-tartományba — nevezzük ezt BEHATOLÁS-TILTÁSnak. Egy hangsúly-tartomány legalább egy értelmezett V pontot tartalmaz, és minden hangsúlyos V pont új hangsúly-tartományt indít. A dolog nyelvsajátos, mert pl. a francia engedi a hangsúly előtti hangkivetést: *samǿdí* ’szombat’.

3.2. Az új hangváz

A VC fonológia legváratlanabb állítása, hogy a C és V pontokból álló hangváz nem C-vel kezdődik és V-vel végződik — amint azt eddig minden CVCV hangvázzal dolgozó kutató sejtetve vagy kimondva állította—, hanem éppen fordítva, V-vel kezdődik és C-vel végződik. Feltételezzük továbbá, hogy maga a hangváz VC vázegységekből áll. Ezzel a lépéssel megszabadulunk egyfelől a szóvégi üres v-ktől, amelyeket az Üres Kategória Elvében egy külön pontban kell önkenyesen némának rendelni, és különben is hasztalanok, mivel se nem kormányoznak, se nem jogosítanak; másfelől a szóeleji üres c-ktől — a szó elején feltételezett üres cv párok első tagjától—, amelyek létének feltételezésére még kevesebb ok van. A most létrehozott szóeleji üres v pont elnémítását a kormányzás végzi el, a szóvégi üres c pont pedig természeténél fogva néma, ezért nem kell önkényesen elnémítani a hangváz szélein esetleg előforduló üres pontokat.

A CV vázegységek feltételezésének fontos oka az, hogy az egyetlen olyan szótagtípus, amely minden emberi nyelvben előfordul, a CV, sőt, van olyan nyelv, amelyben csak ez a típus fordul elő. Ez a tény azonban csak akkor volna érv a VC vázegységek ellen, ha az üres vázpontok jelenlétét az ábrázolásban jelölt esetnek tartanánk. A CV vázegységet alkalmazó elméleteknek az a feltételezése, hogy a szavak egy üres cv párral kezdődnek, nem ezt támasztja alá. Tételezzük fel, hogy alapesetben a szóhatárokat a hangvázon úgy jelöljük, hogy a vázegység a határ felé egy üres vázpontot tartalmaz, azaz jelöletlen az, ha a hangváz vC egységgel kezdődik és Vc egységgel végződik. Így éppen a vC[VC]$^+$Vc (=CVCV. . . CV) hangváz válik a legjelöletlenebbé. Nincs okunk az feltételezni, hogy a vázegységeknek különösebb közük volna a beszélők által érzett, szótag nevű egységekhez, hiszen nyilvánvaló például, hogy némelyik szótag több vázegységből áll.

Látszólag a minimális szóra vonatkozó megszorítás (mely szerint sok nyelvben, pl. a magyarban, a viszonyszavak kivételével minden szó legalább egy nehéz szótagból áll) is megnehezül a VC vázegységekkel. CV egységekkel ez egyszerűnek tűnik: egy szónak legalább két vázegységet kell tartalmaznia. A szóeleji üres cv pár feltételezésével ez a szám háromra nő, ami gyanússá teszi a megszorítást — emlékezzünk, a nyelv(észek) binaritásra való törekvésére. Nevezzük a fentebb említett, a hangváz széleit jelölő egységeket KÜLSŐ, az egyéb fajtákat BELSŐ vázegységnek. A megszorításnak ekkor annyit kell kimondania, hogy egy szónak legalább egy belső vázegységet kell tartalmaznia. Rövid hangvázakat mutatok be a (10)-ben, bizonyítandó miért megfelelő ez a megfogalmazás. A belső vázegységet aláhúzással, a külső(ke)t egy a megfelelő oldalon levő szögletes zárójellel jelölöm.

(10) a. *V Vc], [vc-Vc], Vc-*vc]
b. *C [vC, [vC-vc], [*vc-vC
c. *CV [vC-Vc], [*vc-vC-Vc], [*vC-vc-Vc], [vC-Vc-*vc]
d. *CC [*vC-vC
e. VC VC
f. CVC [vC-VC
g. VV Vc-Vc]
h. CVV [vC-Vc-Vc]

A túl kicsi szavak, mint a (10a—d), vagy csak külső vázegységeket tartalmaznak, vagy olyan(oka)t, amelynek üres v pontját nem némítja el sem kormányzás, sem eltemettetés (ezeket * jelöli). Ezzel szemben minden olyan hangváz, amely tartalmaz belső vázegységet és nem tartalmaz elnémítatlan üres v pontot, mint a (10e—h) esetek, megfelel a minimális szó feltételének.

Az a feltételezés, hogy a hangváz C ponttal végződik és V ponttal kezdődik, egyszerű magyarázatát adja a francia névelők utáni hangkivetésnek (*elision*) és a hangátkötésnek (*liaison*). Mindössze annyit kell feltételeznünk, hogy a *la* névelő hangváza egy egységből áll (vC), ezért a magánhangzó reszorul róla és lebeg (vö. (1e)), míg a *les*-é kettő (vCVc), de az utolsó mássalhangzót nem köti vonal a hangvázhoz (vö. (1f)), valamint hogy az *h-aspiré*vel kezdődő szavak — mintegy mássalhangzó-kezdetűekként — üres v ponttal kezdődnek, amit természetesen még egy üres c pont is követ (ez lenne maga az *h-aspiré*). Lássuk tehát a *la+amie* ’a barátnő’, *la+mie* ’a kenyérbél’ és a *la+hache* ’a fejsze’ ábrázolatait, (11a—c), valamint ugyanezeket többes számban, (11d—f).

(11)
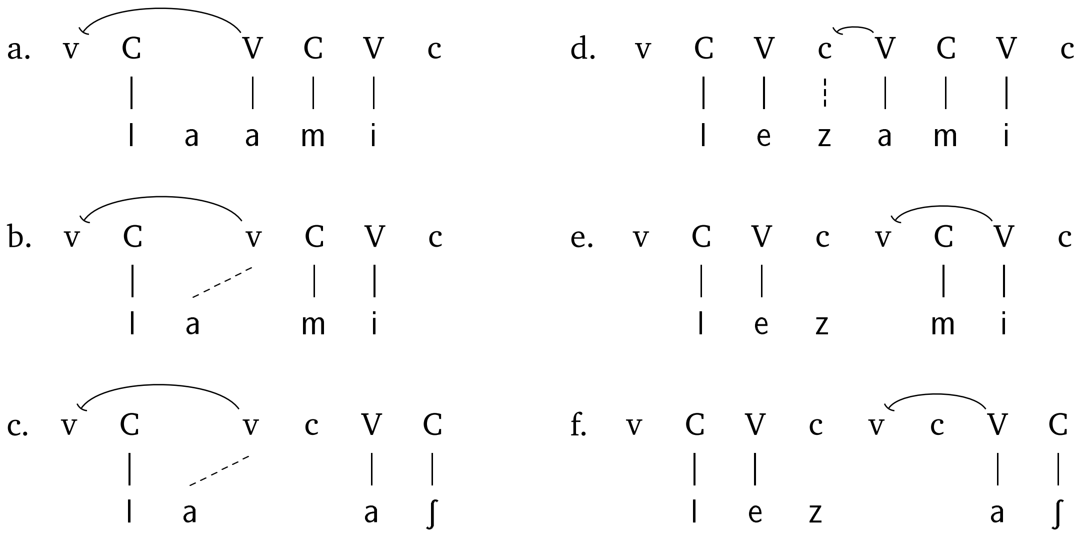

A *l’amie* esetében a névelő magánhangzójának nincsen hová csatlakoznia, ezért értelmezetlen marad. Ezzel szemben a *la mie* és a *la hache* hangvázában van olyan üres v, a tő legelején, amelyhez a névelő lebegő magánhangzója kapcsolódhat, annál is inkább, mert a névelő üres v-jét kormányozni kell, amire csak élő, azaz értelmezett v pont képes. A *les* utolsó magánhangzója csak akkor értelmeződik, ha a hangvázát záró c pontot valami arra kényszeríti, hogy felhagyjon természetéből fakadó némaságával. Ez az erő, mint láttuk a kormányzás, ami akkor hat erre a pontra, ha rögtön utána élő (tehát nem halott) vázpont következik. Ez a feltétel csak a magánhangzóval (de nem *h-aspiré*vel) kezdődő szavak esetén teljesül.

Ha a hangváz egységeinek CV-k helyett VC-ket teszünk fel, akkor a jogosítás új szerepet kap. A maguk előtt álló C pontot jogosító V-k a hangváz egységeit kötik össze. A vázat alkotó „láncszemek” ilyesfajta összetartása eszményi állapot, de nem kötelező, ezért vethetjük el azt a feltételezést, hogy a hangváz minden pontjának kötelezően jogosítva kell lennie.

Az értekezés egy fejezetet szentel a nyitány-kapcsolatnak nevezett mássalhangzó-kapcsolatok vizsgálatának az angolban. Ezek különlegessége abban rejlik, hogy előfordulhatnak szó elején, márpedig az itt vázolt szűk keretbe ez a jelenség nehezen szorítható bele. Hogy miért, azt a (12)-ben mutatom meg.

(12)
$$\begin{array}{ccccccc} v_1 & C & v_2 & C & V_3 & \ldots \\ & | & & | & | & \\ & \mathsf{t} & & \mathsf{r} & \mathsf{a} & \end{array}$$

Ezzel az ábrázolattal az a probléma, hogy nem világos, hogy a vázeleji üres v_1 pontot mi némítja el. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a mássalhangzóközi v_2 pontot *nem* a V_3-mal jelölt pontból jövő kormányzás teszi némává, hiszen ekkor azt várnánk, hogy bármelyik két mássalhangzó kapcsolatot alkothasson ilyen helyzetben. A vizsgálódás eredményeképpen hasonlóságokra derül fény az angol nyitány-kapcsolatok, a mássalhangzó—szótagalkotó mássalhangzó kapcsolatok és a hangkivetés által létrehozott mássalhangzó kapcsolatok között, amennyiben mindhárom esetben az első tag kötelezően jelen van, valamint zörejesebb a másodiknál, a második tag csak zengőhang lehet és gyanúsan ritka eset az, hogy azonos a két tag képzési helye. Azt is megállapítom, hogy azokban az elméletekben, amelyek a szó elején üres v pontot tételeznek fel, a szóeleji és a szóbelseji nyitány-kapcsolatokat nem lehet ugyanúgy ábrázolni, mert míg az előbbiek előtti üres v pont néma maradhat, az utóbbiak előttit nem lehet elnémítani, például hangkivetéssel. A nem teljesen kielégítő javaslat az, hogy a szóeleji nyitány-kapcsolatokba zárt V pont (v_2 a (12)-ben) nem üres, az utána következő zengőhang ahhoz is kapcsolódik. A szó belsejében viszont üres v pontot vesznek közre a nyitány-kapcsolat tagjai. A két felet mindkét esetben C—C jogosítás kapcsolja össze, vö. (8f).

Lássuk immár, milyen jóslatokat tesz az itt vázolt elmélet a mássalhangzó-gyengülésre. Minthogy a kormányzottság tönkreteszi egy mássalhangzó némaságát és a (magán)hangzósság irányába kényszeríti a vázpont fonetikai értelmezését, magánhangzók között azt várjuk, hogy zengőbbé váljon egy mássalhangzó. Ezt találjuk az angol *better* betɚ → beɾɚ ’jobb’, angol *better* > német *besser* ’ua.’ (itt az angol a német alak előzményét képviseli), latin *rota* > portugál *roda* ’kerék’, l. *ripa* > p. *riba* ’folyópart’, l. *acutus*

> p. *agudo* ’éles’, l. *honos* > *honoris* ’tisztelet nom./gen.’ alakokban. A zengőbbé válásnak szélsőséges példáját látjuk a hangátkötés esetén, ahol a tiszta mássalhangzósság, a csend válik valamely hanggá. Ugyanennek a hatásnak tulajdoníthatjuk a hiátustöltés egyéb eseteit, amelyekben nem lebeg a hangosabbá válni kényszerülő vázpont közelében dallamelem, így azt a környező V-k valamelyikéről fogja be, pl. *tea* tɛjɒ. A kóda-kapcsolatokban a második tag kormányozza az elsőt (vö. (8e)), ezért az rendszerint zengőhang. Az olyan nyelvekben, amelyekben érvényesül a behatolás-tiltás, nem várunk gyengülést hangsúlyos magánhangzó előtt, hiszen a hangváz VC egységeket tartalmaz, így a hangsúly-tartomány határa a C és az őt követő hangsúlyos — és ezért új hangsúly-tartományt indító — V között húzódik. Ezt mutatja a (13), ami az angol *tattóo* təˈtuː ’tetoválás’ (↛ *təˈɾuː) alakot ábrázolja.

(13) v C ⟸ v C ⟸) (V c V c
| | |
t t u

A zárójelekkel jelölt hangsúlytartomány-határon a kormányzás (szaggatottan) nem tud áthatolni, ezért menekül meg az itt található C pont a gyengüléstől. A magyarban hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Mivel ebben a nyelvben a hangsúlyos magánhangzó előtti helyzet egybeesik a szókezdő helyzettel, ami az őt megelőző üres v pont miatt egyébként sem gyengülne, csak másodlagos hangsúlyok előtt tapasztaljuk a magánhangzók-közötti gyengülés hiányát, pl. a *csènd legyèn* -lɛɟɛn ↛ *-lɛjɛn alakban, szemben a *csènd lègyen òtt* -lɛɟɛn- → -lɛjɛn- → -lɛɛn- alakokkal.

A másik ok a gyengülésre egy C pont jogosításának a hiánya. Jogosítatlanok azok a C pontok, amelyeket nem követ élő (vagyis fonetikailag értelmezett) V pont. Ilyenek a szóvégi és a mássalhangzó előtti C-k. Ezeken a helyeken a dallamelemek elvesztését várjuk, vagyis a képzési hely egyszerűsödését, debukkalizációt, foghanggá válást, ill. a gégefő okozta különbségek megszüntét, delaringalizációt. Példaként említhető az angol *bat* bæt → bæʔ ’denevér’, *back* bæk → bæʔ ’hát’, a német szóvégi és mássalhangzó előtti zörejhang-zöngétlenedése, a spanyol *después* despwes → dehpweh ’később’, *doncella* donθeʎa ’lány’, de *doncel* donθel ’lányos’, az a szanszkrit pauzaszabály, amely szerint szünet előtt a zárhangok elvesztik zöngésségüket, hehezettségüket, vagy mindkettőt. A nyitány-kapcsolatok első tagjánál ezeket a gyengülésfajtákat sosem tapasztaljuk, ami alátámasztja azt az elképzelést, hogy ezt valami mindig jogosítja. Ha gyengül, akkor hangzósabbá válik ez a pont (pl. l. *aprilis* > spanyol/portugál *abril*, fr. *avril*), ami arra utal, hogy ezekben a nyelvekben a szóbelseji nyitány-kapcsolatokban is élő V pont van (mint az angolban szó elején).

Az elmélet nem kíván foglalkozni az s és ʃ hangot tartalmazó mássalhangzó-kapcsolatokkal. Ezek rendkívüli viselkedésével más, általam ismert, kellően megszorított elméletek sem tudnak mit kezdeni. Az egyéb kapcsolatokról megjósolja azt, hogy szó elején nem fordul elő kóda- és álkapcsolat, hiszen mindkettő halott v pontot fog közre, ami nem tudja kormányozni a szóeleji üres v pontot. Szó végén ezzel szemben kóda-kapcsolat lehetséges, mivel az ebben levő halott v pontot nem kormányzás, hanem eltemettetés némítja el. A szóbelseji kettes mássalhangzó-kapcsolatok közül mindegyik létrejöhet az elmélet jóslata szerint, a hármas kapcsolatok közül viszont csak azok, amelyek esetén az első két mássalhangzó által közrezárt v pont elnémítását nem a kormányzás, hanem az eltemettetés végzi el, azaz, az első két mássalhangzója kóda-kapcsolatot alkot.

A zárt szótagbeli rövidülést az elmélet azzal a (9)-ban bevezetett megszorítással tudja magyarázni, hogy sírok nem érhetnek egybe. A (14) egy hosszú mássalhangzó és az azt követő kóda-kapcsolat ábrázolata. (Az oválisok a vázegységeket jelölik.)

(14)

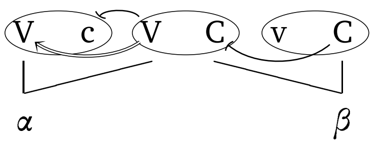

Láthatjuk, hogy a középső vázegység egyszerre tartozik a hosszú magánhangzó és a hosszú mássalhangzó által alkotott sírba, ezért ebben a sorrendben nem követhetik egymást. A fordított sorrend — egy kóda-kapcsolatot követő hosszú magánhangzó — természetesen előállhat, mivel ebben az első és a második sír külön vázegységeken végződik és kezdődik.

Futólag foglalkozik még az értekezés a hangfolyam minőségi felének az ábrázolására használt dallamelemekkel. Láthattuk, hogy a mássalhangzók tulajdonságainak egy részét, zörejességüket, ill. zengősségüket, a hangváz pontjainak viszonya befoyásolja. Érdekes módon éppen ezek a tulajdonságok azok, amelyek kizárólag a mássalhangzókat jellemzik, a tulajdonságok másik két nagy csoportja, a képzési hely és a gégefő-tulajdonságok, a mássalhangzókra és a magánhangzókra egyaránt jellemzőek. (A mássalhangzók laringalitását bizonyos nézetek a magánhangzók hangmagasság különbségeivel azonosítják.) Amennyiben tartható az az állítás, hogy a jogosítás hiánya éppen a képzési helyet és a gégefő tevékenységét befolyásoló dallamelemek elvesztését okozza, akkor megfontolandó, hogy csak ezeket tartsuk meg dallamelemekként, a csak a mássalhangzókra jellemző tulajdonságokat pedig a hangvázon kódoljuk. A hogyanra az értekezés nem nyújt kimerítő választ.

Amellett, hogy a hangváz pontjai maguk is a dallamelemekhez hasonló objektumok, további érvvel szolgál a Kötelező Kontúregyszerűsítési Elv, ami a szokott értelmezése szerint csak az egymás mellet előforduló azonos dallamelemeket, de nem a prozódiai szerkezet azonos részeit tiltja. Nos, az angolban előfordulhat egymás mellett egy C-hez és egy V-hez kötött azonos dallamelem (pl. ji, ij, wu, uw, rɚ/rə). Nem jöhet azonban létre olyan kapcsolat, amelyben lexikailag mindkét tag C-hez van kötve (pl. nn̩, ll̩, nn, ll, n̩n, l̩l stb.)

4. A szerzőnek az értekezés témakörében megjelent publikációi

1994 Coronality, velarity and why they are special. The Even Yearbook 1994 : 185–224.

1996 Laryngeal contrasts and problematic representations. The Even Yearbook 2 : 97–110.

1996 Are affricates contour segments?, a First Symposium of Doctoral Students in Linguisticsen (Budapest, 1996. június 7.) elhangzott előadás.

1996 (Rebrus Péterrel, Siptár Péterrel, Törkenczy Miklóssal) Hungarian morphology doesn't meet GP, az Eighth International Phonology Meeting Government Phonology Workshopján (Bécs, 1996. november 1–3.) elhangzott előadás.

1997 On affricates. in: Ágnes B. Farkas (ed.). 1997. Proceedings of the First Symposium of Doctoral Students in Linguistics. Budapest: Elméleti Nyelvészet Program, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 94–105.

1998 Voice assimilation in Hungarian: the hitches. The Even Yearbook 3 : 223–236.

1998 Kormányzás a fonológiában. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIX : 165–213.

1998 Why [h] is not voiced. In: Eugeniusz Cyran (ed.). Structure and interpretation. Studies in Phonology. PASE Studies & Monographs 4. Lublin: Wydawnictwo Folium. 287–301.

1998 Miért nem zöngésedik a [h]?. In: Büky László és Maleczki Márta (szerk.) A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III. Szeged: JATE. 169–181.

1998 A szonoráns–obstruens különbség a magyarban, a II. Nyelvészeti PhD Konferencián (Szeged, 1998. november 20–22.) elhangzott előadás.

1999 (Dienes Péterrel) Repartitioning the skeleton: VC phonology, a 7th Manchester Phonology Meetingen (1999. május 13–15.) elhangzott előadás.

1999 Against word-final empty nuclei, a 7th Manchester Phonology Meetingen (1999. május 14.) előadott poszter.

1999 (Dienes Péterrel) Consonantal lenition types in VC skeletons, a Colloque inaugural du GDR 1954 Phonologie: La position forte (Nizza, 1999. június 24–25.) alkalmából elhangzott előadás.

2000 Why CVCV. The Even Yearbook 4 : 117–152.